

Михайло КАЛЬНИЦЬКИЙ,

дослідник історії Києва, начальник сектора, Київський міський центр народної творчості та культурологічних досліджень (Київ, Україна),
e-mail mikakiew@gmail.com

КИЇВСЬКИЙ МЕЦЕНАТ ТА МІСЬКИЙ ДІЯЧ ОЛЕКСІЙ ФЕДОРОВИЧ ЯКУБЕНКО (1841-1917): НОВІ МАТЕРІАЛИ ДО РЕКОНСТРУКЦІЇ БІОГРАФІЇ

АНОТАЦІЯ. Метою даної роботи було виявлення й оприлюднення нових фактів до життєпису Олексія Федоровича Якубенка (1841–1917) – київського благодійника та муніципального діяча, учасника благоустрою могили Тараса Шевченка у 1883–1884 рр., з прізвиськом якого пов'язана назва Якубенківської вулиці в Києві. Уперше виявлено точні дати життя О. Якубенка та його фотографічне зображення, послідовно розглянуто основні віхи його біографії та відзначено громадські заслуги.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: Київська міська влада, Лук'янівка, Лук'янівська школа домоводства, меценатство, могила Тараса Шевченка, Якубенко О. Ф.

Вступ. У київському житті наприкінці ХІХ та на початку ХХ ст. ім'я інженера шляхів сполучень Олексія Федоровича Якубенка, громадського діяча та мецената, було доволі помітним. На його честь назвали Школу домоводства на Лук'янівці, створенню котрої він сприяв своєю щедрою пожертвою. Проїзд (нині вулицю), на якій стояв притулок, найменували Якубенківським. Проте в подальшому на нього чекало тривале забуття. Увагу дослідників (Д. Малаков, З. Тарахан-Береза та ін.) привертали скоріше важливі проекти, пов'язані з О. Якубенком, ніж його особистість. Ще до недавнього часу було лише відомо, що О. Якубенко походив з української родини, мав статус інженера шляхів сполучень, тривалий час жив і працював у Києві, але залишалися «білими плямами» точні дати народження й смерті та інші біографічні подробиці, не було знайдено його зображень (це вплинуло й на наявну статтю в українській Вікіпедії, створену автором цих рядків у 2016 р.). Проте результати новітніх досліджень та несподівано виявлений фотопортрет О. Якубенка дозволяють більш докладно відтворити життєпис цієї непересічної людини. Переклади іншомовних текстів виконані автором. Дати до березня 1918 р. наведено за юліанським календарем.

Змістова частина. Зі зрозумілих причин нині немає можливості працювати з матеріалами ф. 381 Центрального державного історичного архіву Санкт-Петербурга, де мають бути документи, пов'язані з навчанням О. Якубенка в Петербурзькому інституті шляхів сполучень і, можливо, його попередньою учбовою підготовкою. Утім відомо, що він закінчив столичний навчальний заклад у 1872 р.¹ За своїм освітнім статусом інженер Якубенко мав змогу одразу отримати чин колезького радника (X клас у Табелі про ранги), далі певний час працював за фахом. Зокрема, наприкінці 1870-х рр. він уже в чині колезького асесора (VIII клас) служив у інспекції Південно-Західної залізниці на посаді дільничного помічника інспектора². О. Якубенко проявив себе як здібний фахівець і винахідник, залишив декілька публікацій, зокрема опис парового котла власної системи³.

У вересні 1880 р. О. Якубенко, маючи тоді чин надвірного радника (VII клас), став власником нерухомості у Києві. Він придбав у Либідській частині міста значну ділянку землі, що виходила на паралельні вул. Жилинську та вул. Жандармську (нині – вул. Саксаганського). У 1882-му інженер звів за власним проєктом двоповерховий дерев'яний будинок з боку Жилинської, у глибині садиби⁴. Достеменно відомо, що надалі перший поверх цього будинку він здавав у оренду, а другий займав сам із родиною⁵. Є, зокрема, відомості про його дружину Раїсу Євстафіївну Якубенко, уроджену Владимирову⁶. У 1890 р. О. Якубенко спорудив ще два дерев'яні житлові будинки з боку колишньої вул. Жандармської, яка тоді вже називалася Маріїнсько-Благовіщенською⁷. Усі ці будівлі не збереглися; наявна нині на території ділянки капітальна цегляна забудова по фронту вулиць (тепер вул. Саксаганського, 69 та вул. Жилинська, 60) з'явилася вже за пізніших власників.

Упродовж 1883–1884 рр. у біографії інженера Якубенка відбувалася знаменна подія. Разом з Київською Громадою та іншими шанувальниками пам'яті Тараса Шевченка він долучився до впорядкування могили Кобзаря на Чернечій горі. Саме О. Якубенко на прохання родича поета Варфоломія Шевченка взяв на себе технічне керівництво роботами, підготував відповідні креслення (зокрема ескіз «Тарасової світлиці» – одноповерхового будинку для доглядача могили й музейної кімнати), забезпечив встановлення на пагорбі над Дніпром чавунного, пофарбованого у білий колір хреста за малюнком архітектора В. Сичугова. Докладно про це на підставі архівних і музейних джерел розповіла З. Тарахан-Береза – наукова співробітниця Шевченківського національного заповідника

¹ Список лиц, окончивших курс наук в Институте инженеров путей сообщения Императора Александра I с 1811 по 1882 г. Санкт-Петербург, 1883. С. 37.

² Адрес-календарь должностных лиц по всем частям управления Юго-Западного края на 1879 год. Киев, 1879. С. 283.

³ Якубенко А. Описание и расчет парового котла системы инженера А. Ф. Якубенко. Киев, 1886.

⁴ ДАМК. Ф. 163. Оп. 41. Спр. 2367.

⁵ ДАМК. Ф. 163. Оп. 46. Спр. 56. Арк.39, 40 та зв.

⁶ Повідомлено І. Грезіним.

⁷ ДАМК. Ф. 163. Оп. 41. Спр. 3848.

в Каневі⁸. У київській газеті «Заря» О. Якубенко вмістив інформаційне повідомлення про перебіг робіт на похованні поета: «Роботи з облаштування могили покійного Т. Г. Шевченка, огорожі навколо місця у півдесятини, що прилягає до могили, та сторожової хати почалися у червні минулого року, закінчені у квітні цього року. Чавунний хрест із барельєфним зображенням поета встановлено і хрест заґрунтовано в сірий колір 20-го поточного липня. Пофарбування хреста маю намір здійснити на початку серпня. У хаті з травня цього року перебуває сторож». Під повідомленням стоїть промовистий підпис: «Завідувач робіт і місця, за довіреністю власника місця і родича покійного поета В. Г. Шевченка, інженер О. Ф. Якубенко»⁹. За радянських часів хрест на могилі Тараса Шевченка та хата-«світлиця» були ліквідовані, але нині їх відтворено на території Шевченківського національного заповідника.

Стан домовласника дозволяв інженерові Якубенку претендувати на участь у міському самоврядуванні. Наприкінці 1893 р. він скористався такою можливістю і був обраний гласним (депутатом) Київської міської думи від Либідської частини (дума цього складу діяла впродовж 1894–1898 рр.). Відтоді О. Якубенко брав активну участь у розвитку та благоустрої Києва. Зокрема, він очолив міську технічну підкомісію з улаштування Київської гавані і проводив попередні вишукування для її проєктування¹⁰. Гласний Якубенко входив також до складу мостової комісії. Тут він у 1896 р. вніс конструктивну пропозицію для міста – приймати у поставальників камінь для бруківки не за об'ємом, як зазвичай робилося, а за вагою. Адже в угодах з підрядниками місто сплачувало фіксовану суму за певний кубічний об'єм, який мав важити 1200 пудів (близько 19,7 т), проте деякі спритники складали камінь у мірних об'ємах таким чином, що він важив 900–1000 пудів, і муніципальна каса втрачала на цьому близько 20 тис. руб. на рік. Газетне повідомлення про цю раціоналізацію починалося дотепною фразою: «20 000 рублів учора піднято на бруківці гласним міської думи п. Якубенком і повернуто за належністю»¹¹.

Разом з тим, О. Якубенка засмучували недоброзичливість та корисливість певних колег. Через це він у 1897 р. вирішив відмовитися від участі в міській оціночній комісії, куди також був обраний. Оціночна комісія перевіряла реальну вартість приватних садиб, що підлягали оподаткуванню. Але її діяльність супроводжувалася постійною недовірою та скандалами з боку тих гласних, які воліли зменшити власні платежі. У заяві гласного Якубенка з цього приводу говорилося, що «таке ставлення цілком спотворює призначення комісії, тож участь у ній стає образливою»¹².

⁸ Тарахан-Берега З. П. Святиня: Науково-історичний літопис Тарасової гори. Київ, 1998. С. 153–156, 464–466, 483.

⁹ Заря. 1884. 31 юлія.

¹⁰ Киевлянин. 1894. 6 октябрія.

¹¹ Киевское слово. 1896. 21 ноябрія.

¹² Жизнь и искусство. 1897. 1 юлія.

Зрештою, О. Якубенко не долучився до виборчих перегонів наступного скликання міської думи на початку 1898 р. Можливо, причиною цього були й складнощі зі здоров'ям. Відомо, що наприкінці ХІХ ст. інженер Якубенко вже позбувся нерухомості у Либідській частині, а на початку ХХ ст. перебував у курортному місті Ве́ве (Vevey, Швейцарія) біля Женевського озера для тривалого курсу лікування. Між тим йому ще належав значний земельний наділ на Лук'янівці біля вул. Овруцької, придбаний у червні 1890 р.¹³ О. Якубенко вирішив скористатися цим майном для благодійної пожертви, що сприяла б, зокрема, увічненню пам'яті його батьків Федора та Катерини Якубенків. Тож він надав через російське консульство у Швейцарії довіреність київському священнику о. Григорію Прозорову, і той 28 квітня 1907 р. був присутнім від імені О. Якубенка при укладанні дарчого акта на користь Лук'янівського дамського попечительства про бідних при церкві Св. Феодора (тогочасний парафіяльний храм Лук'янівки; донині збереглися підмурки, підземні сакральні приміщення та причтовий будинок по вул. Овруцькій, 7).

Повний текст дарчої, зареєстрований нотаріусом графом О. Плятером, виявлено в архіві¹⁴. За цим актом Лук'янівське дамське попечительство отримувало зі складу садиби О. Якубенка незабудовану земельну ділянку площею 5025 кв. сажнів (близько 2,29 га). З неї 2000 кв. саж. призначалися «для влаштування практичної школи домоводства з городом та садом у пам'ять батьків дарувальника, батька Федора і матері Катерини», а 3025 кв. сажнів – для продажу й одержання у такий спосіб капіталу на будівництво та утримання згаданої школи. Як видно з того ж документу, подарована ділянка виходила на Якубенківський провулок. Місто, за згодою О. Якубенка, на початку ХХ ст. проклало через його садибу цей провулок, а також прилеглі до нього Федорівський та Катерининський провулки для більш ефективного використання садибної території. Зрозуміло, що у назвах провулків також відбилися імена Федора й Катерини Якубенків.

Щедрий дарунок було успішно використано за призначенням¹⁵, цьому сприяла й київська міська влада, що надала додаткові кошти¹⁶. У 1908 р. відбулася закладка шкільного будинку по Якубенківському пров. Проект двоповерхової цегляної споруди склав і передав до Києва сам О. Якубенко, його зведенням керував інженер шляхів сполучень О. Васильєв¹⁷. Урочисте відкриття Києво-Лук'янівської школи домоводства відбулося 6 березня 1907 р.¹⁸

¹³ Див. ДАМК. Ф. 54. Оп.1. Спр. 365. С.29.

¹⁴ Там само. С. 28–30.

¹⁵ Див. Отчет о деятельности Киево-Лукьяновской женской практической школы домоводства. С 7 марта 1911 г. по 1 января 1912 г. Киев, 1912. С.3, 4.

¹⁶ Див. ДАМК. Ф.163. Оп.6. Спр.120.

¹⁷ Освящение школы домоводства и приюта имени А. Ф. Якубенко, на Лукьяновке. Киевлянин. 1911. 7 марта.

¹⁸ Там само.

Навчальний заклад, у якому незаможним дівчатам з «неблагополучної» київської околиці надавали на необтяжливих умовах повноцінну освіту, водночас викладаючи основи міського та сільського домашнього господарства, відігравав вагомий соціальний ролі і залишив по собі вдячну пам'ять (існував до настання радянської доби). Історією Лук'янівської школи домоводства докладно займався відомий краєзнавець Д. Малаков¹⁹. О. Якубенко до кінця життя був почесним почителем школи, їй присвоїли ім'я мецената.

Події першої світової війни значно ускладнили зв'язки О. Якубенка з Києвом. Зрештою, у квітні 1917 р. киянам стало відомо про кончину Олексія Якубенка у Швейцарії; в приміщенні школи домоводства відслужили по ньому панахиду²⁰.

Стосовно точної дати смерті та місця поховання О. Якубенка автор у 2021 р. отримав люб'язну консультацію Івана Грезіна, дослідника історії православної діаспори у Швейцарії. За його даними, що ґрунтуються на метричних книгах Хрестовоздвиженського собору у Женеві, Олексій Федорович Якубенко помер 30 січня/12 лютого 1917 р. у Шатель-Сен-Дені (Châtel-Saint-Denis) біля Везе, похований на кладовищі у Везена (Vesenz), кантон Женева. Там наступного року було поховано і його дружину.

Останньою несподіваною і важливою знахідкою автор зобов'язаний Тетяні Нізамовій – співробітниці приватного музею сучасного київського колекціонера і мецената Олексія Шереметьєва. Серед придбаних музеєм у різний час матеріалів нею було виявлено фотопортрет О. Якубенка кабінетного формату, виконаний у приватному фотографічному студію у Везе. На зворотному боці вміщено дарчий напис: «На спогад Школі Домоводства від її попечителя і засновника інженера О. Ф. Якубенка, якому 19-го лютого 1916 р. виповниться 75 років. Знято навесні 1915 р.».

Отже, дивовижна знахідка не лише вперше показала зображення О. Якубенка, але й визначила точну дату його народження – 19 лютого (3 березня) 1841 р. О. Шереметьєв дозволив Т. Нізамовій передати унікальне фото (друкується тут уперше) авторові цих рядків на зберігання для надходження до майбутнього музею відродженої Феодорівської парафії на Лук'янівці, за що автор їм безмежно вдячний.

Залишається додати, що колишній Якубенківський провулок, який у 1955 р. отримав нову назву «вулиця Тропініна» на честь російського художника Василя Тропініна, від 2023 р. іменується Якубенківською вулицею. Колишній будинок Лук'янівської школи домоводства зберігся (вул. Якубенківська, 10), нині за сприяння Феодорівської парафії ведуться ремонтні роботи для пристосування його до культурно-освітніх потреб.

¹⁹ Див., зокрема: Малаков Д. Лук'янівська школа домоводства // Янус-Нерухомість. – 2000. – Липень. – № 14. – С. 26, 27.
²⁰ Києвлянин. – 1917. – 22 апреля.

Mykhailo KALNYTSKYI

Researcher of Kyiv history, head of sector, Kyiv City Center for Folk Art and Cultural Studies (Kyiv, Ukraine), e-mail: mikakiew@gmail.com

KYIV PHILANTROPIST AND MUNICIPAL FIGURE OLEKSII FEDOROVYCH YAKUBENKO (1841–1917): NEW MATERIALS FOR THE RECONSTRUCTION OF HIS BIOGRAPHY

ABSTRACT. *The purpose of this work was to identify and publish new facts about the biography of Oleksii Fedorovych Yakubenko (1841–1917) – Kyiv philanthropist and municipal figure, the participant in the improvement of Taras Shevchenko’s grave in 1883–1884, with whose surname the name Yakubenko’s Street in Kyiv is associated. For the first time, the exact dates of O. Yakubenko’s life and his photographic image were discovered, the main milestones of his biography were consistently considered and his public services were noted.*

KEY WORDS: *Kyiv city government, Lukianivka, Lukianivka school of home economics, patronage, Taras Shevchenko’s grave, Yakubenko Oleksii.*

REFERENCES

1. Adres-kalendar dolzhnostnykh lyts po vsem chastiam upravleniya Yuho-Zapadnoho kraia na 1879 hod. – Kyiv, 1879.
2. 20000 rublei. *Kyivskoe slovo*. 1896. 21 noiabria.
3. Zaiavlenye hl. Yakubenko. *Zhynz y yskusstvo*. 1897. 1 yuliia.
4. Malakov D. (2000). Lukianivska shkola domovodstva. *Yanus-Nerukhomist*. Lypen. # 14. S. 26, 27.
5. Osviashchene shkoly domovodstva y pryuta ymeny A. F. Yakubenko, na Lukianovke. *Kyivliany*. 1911. 7 marta.
6. Otchet o deiatelnosti Kyivo-Lukianovskoi zhenskoii praktycheskoi shkoly domovodstva. S 7 marta 1911 h. po 1 yanvaria 1912 h. Kyiv, 1912.
7. Spysok lyts, skonchivshykh kurs nauk v Ynstitute ynzhenorov putei soobshchennia Ymperatora Aleksandra I s 1811 po 1882 h. Sankt-Peterburh, 1883.
8. Tarakhan-Bereza Z. P. (1998). Sviatynia: Naukovo-istorychnyi litopys Tarasovoi Hory. Kyiv.
9. Yakubenko A. F. (1884). O mohyle T. H. Shevchenko. *Zaria*. 31 yuliia.
10. Yakubenko A. (1886). Opysanye y raschet parovoho kotla systemy ynzhenera A. F. Yakubenko. Kyiv.
11. Derzhavnyi arkhiv m. Kyiva (DAMK). F. 54. Op.1. Spr. 365.
12. DAMK. F. 163. Op. 6. Spr. 120.
13. DAMK. F.163. Op. 41. Spr. 2367.
14. DAMK. F.163. Op. 41. Spr. 3848.
15. DAMK. F. 163. Op. 46. Spr. 56.
16. M. Kalnytsky. Yakubenko Oleksii Fedorovych. https://uk.wikipedia.org/wiki/Якубенко_Олексій_Федорович (31.01.2016 r.).

Портрет О. Якубенка. Світлина 1915 р.
Чільна сторона.

Портрет О. Якубенка. Світлина 1915 р.
Зворотна сторона із дарчим написом.

Будинок колишньої Лук'янівської школи домоводства. Фото автора, 2007 р.

